

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ УМОВИ ВИЖИВАННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

© Микола Кукляк, 2002

Присвячено проблемі історичної боротьби української нації за збереження та утвердження її національної мови продовж багатьох століть.. Показано непослідовну політику найближчих Східних та Західних сусідів в історичному розвитку України та роль нашої церкви й Берестейської Унії в збереженні національної культури, її ідентичності. Розкрито боротьбу українського народу за збереження своєї мови як невід’ємного атрибуту існування нації.

It is dedicated the historical struggle of Ukrainian nation for preservation and strengthening its national language for a period of many centuries. It is shown the inconsequent politics of the nearest Eastern and Western neighbors at historical development of Ukraine and role of our church and Berestetska union at preservation of national culture, its identity. It is exposed the struggle of Ukrainian people for preservation its language as inalienable attribute of existence the nation.

*“Нація житиме
допоки живе мова”*

Теперішня українська фахова мова й термінологія перебувають в неприглядному стані – їх значною мірою понівечено і зовсім не втілено у сфери виробництва й економіки. Щоб усвідомити причини такого стану, доцільно ще раз поглянути на суспільно-політичні умови, в яких виживала українська мова протягом століть.

“Мені пригадується Різдво, святковане українським народом по перемогах 1648 року. Воно було світле і радісне, але радість ця була нетривка! За нею прийшли зборівські розчарування, берестецький погром, переяславська угода, велика руїна нашої України...Краще будьмо сим разом занадто, ніж замало пильні, розважні й чуйні! Лишім радіть і свята на пізніше, а нині не зійдём і на мить з тих чат, на котрих кожного з нас поставила велика нинішня хвиля, і борімся тією зброєю, яку кому вложила вона, неустанно і неослабно до повного забезпечення долі нашого краю, нашого народу, його відновленої Народної Республіки” [1]. Здається, що видатний український вчений, державний і політичний діяч, Президент УНР Михайло Грушевський сьогодні промовляє до нас цими словами, і продовжує, починаючи свою статтю “Вільна Україна”:

“Велика хвиля настала! Впали з України кайдани, в котрі прибирала її лукава політика московського царства, коли визволений великими зусиллями Український народ передав в його опіку свою новоздобуту свободу !” [1].

Як тільки виявилася дійсна основа московської політики – її наміри трактувати Українців не як вільних співників, а простих підданців московського царя, власність московського царства – українська громадськість, її політичні провідники голосно і рішуче запротестували проти цього. Вже через чотири роки по підданню цареві маніфестом 1658 року вони проголосили своє піддання за неуважене, свій зв’язок з Москвою розірваним.

Всі героїчні зусилля, всі жертви і заходи кращих синів України в пізніших десятиліттях і століттях залишались без успіху. І тільки у ХХ ст. український народ двічі

скидав із себе невольницькі пута, піднявшись назавжди з колін від рабської покори перед підступними сусідами.

Ми особно пережили нашу українську добу, яка наклала свій відбиток на наше життя: відродження XVI ст., козаччину, великі народні повстання XVII ст., розвій українського народовладдя, козацького демократизму, комуно-сталінських колгоспів й голодоморів, “гулагів” і червоного терору. Російський спрут цупко тримав свою здобич майже 350 років, відлік яких починається від т.зв. Переяславської Ради 1654 р.

Ті російські царі, які поломили і потоптали Переяславську умову були цілком свідомі того, що вони робили, – безправно і беззаконно порушуючи самостійно трактат, умову, договір, складений за обопільною згодою. Вони були свідомі цього, але розраховували на терор, який вони проводили на Україні, на *“привабу” чинів і жалування*”, якими переманювали легкодухів, кажучи словами самої Катерини – *“маючи в таких випадках і вовчі зуби і лисячий хвіст”* для заманювання [1].

У таких умовах терновим шляхом пронесла і зберегла українська нація свою мову, історичну ідентичність, досягнувши омріяної незалежості. Цей шлях розпочався з 1340 р. Галичина – під польською окупацією. Починається епоха “роздержавлення”, окатоличення і полонізації галичан. Проте, боротьба триває, бо на сході – величезне Литовське князівство, де домінують українська мова й православна церква на чолі з єдиним для всіх колишніх русичів митрополитом Київським і всея Русі.

1385 рік – Кревська унія. Це перша з п’яти уній в польській історії (три політичні, дві останні – релігійні). Її причина – загроза Польщі і Литві з боку Тевтонського ордену, її результат – політичний союз двох держав, скріплений одруженням литовського князя Ягайла з польською королевою Ядвігою. Галичина, як і вся Україна, опинилась в межах єдиної польсько-литовської держави. На Україну хлинула орда голодної, але пихатої шляхти, відтісняючи і литовців, і українців від державного керма. Тут також починається окатоличення та полонізація, переслідування рідної мови в побуті і церкви.

1413 рік – друга, Городельська унія. Відтепер кожен литовсько-руський князь має визнавати зверхність польського короля. У Галичині починається рішучий наступ на “схизматів”. Православна церква на Україні терпить знущання. Її становище ускладнюється тим, що для Польщі відпала потреба оглядатися на константинопольського патріарха. На півночі міцніє православне Московське царство, звідки насувається несподіваний підступний удар. В Росії Руська церква стає Російською.

1569 рік – третя політична унія – Люблінська: Польща, Русь (Україна й Білорусія) і Литва творять єдину державу з польським королем на чолі. Литва зрікається окупованих нею земель на користь Польщі і повністю втрачає власні органи влади.

У 1589 році московська митрополія перетворюється в патріархат з чітко обмеженою юрисдикцією – тільки на території Російської держави. Київська митрополія – обкарнана і зраджена віддається на поталу окупантові. Ситуація для України така: зажерливий Захід, зрадлива царська Північ, агресивний Південь. Трикутник смерті – типова в українській історії політична геометрія. І не було звідки чекати допомоги.

Трагічна українська ситуація кінця XVI ст. поставила наше православне духовництво перед вибором: продовжувати нерівну і безнадійну боротьбу, знаючи що це несе скору загибель духовенству і неминуче окатоличення і полонізацію народу, чи Іншими словами: рятувати конфесію, жертвуючи національною самобутністю народу, чи рятувати його національну самобутність, жертвуючи його конфесією? Перед такою дилемою вперше постало національне питання перед діячами України в критичний момент її історії, і вирішувати його випало духовенству.

6 жовтня 1596 року відбувся Берестійський собор, якому судилася виняткова роль у нашій історії. Унія стала dokonаним фактом, поширюючись на всі українські землі (Західні єпархії останніми прийняли унію: перемишльська – 1692 р., львівська – у 1700 р., луцька – у 1702, останньою – львівська Ставропігія у 1708 році).

Унія з Римом зберегла в умовах латинізації та колонізації не тільки східний обряд, що забезпечувався папською буллою, а й врятувала і пронесла його через 400 років колонізації та русифікації, наповнила національно-історичними атрибутами, зокрема україномовною відправою, релігійними піснями і колядками, щедрівками і гаївками національного змісту, вертепом із князями, козаками, стрільцями тощо. Унія викликала пробудження національної свідомості, стала засобом захисту української мови як найважливішої національної ознаки, вона створила передумови для появи української інтелігенції.

8 грудня 1868 року на Першому Загальному зборі Товариства “Просвіта” у Львові, з поміж 65 його засновників найбільше було молодих людей – студентів, урядовців, вчителів, журналістів, до яких звернувся представник старшого покоління українських діячів о. Й. Заячківський: “Бідна Україна-мати, бідні і Ви, сини її. Праця – це Ваш капітал, з якого маєте сплачувати довг народіві. Так, Ви знаєте, і народ того свідомий, що Ваша нинішня наука оплачується по найбільшій часті тим мізерним грошем, на котрий нарід криваво працює. А як доробитесь куска хліба, щоби Вас Бог оборонив від тієї сьогочасної чуми, від огидного космополітизму, котрий є погибеллю всякій народности, – то держіться свого народу, ... хоч як високо піднесла би Вас доля, не дайтесь відірвати від Вашої матері – від народу! Тоді лише Ви будете сильні в народі, а нарід Вами славний! О то просить Вас нарід моїми устами”.

Ці пророчі слова, як батьківське застереження й прохання пройшли випробування кризь століття, не втративши своєї актуальності й зараз. Народ і сьгодні криваво працює, чекаючи з надією на повернення в рідні оселі своїх блудних синів та дочок, на несплачений нації борг, на повернення награваного.

Ще тоді на зборах, будучи студентом, Андрій Січинський говорив у своїй промові, що кожний народ, який хоче добитися самостійності мусить передусім дбати про те, щоби нижчі верстви суспільства, народні маси піднести до того ступеня просвіти, щоби ця народна маса почула себе членом національного організму, відчула свою громадянську та національну гідність й зрозуміла потребу існування нації, як окремішньої народної індивідуальності, бо ніхто інший окрім народу є підставою всього.

Нація – організм живучий. Нація живе доки живе її історична пам'ять і мова. За таких умов довести підкорену націю до повної асиміляції і цілковитого зникнення не спроможен жодний завойовник навіть тоді, коли тримає її в неволі століттями. Прикладом цьому є історія трьох європейських народів – грецького, чеського та українського.

Грецький народ, опинившись перед небезпекою з боку Османської імперії, народжує для свого порятунку поета Рігаса Федеоса, в онімечену Чехію приходять П.Шафарик, Я.Коллар, В.Ганка, які повернули народу його історичну пам'ять і мову. Україна, розбуджена Т.Шевченком, пройшла найтяжчий шлях до свого відродження і ще й сьгодні в умовах незалежності важко торує стежки й дороги до повної національної ідентифікації й духовного самовизначення. Без мови народ втрачає свою національну ідентичність.

З великою ненавистю та зневагою з російської Півночі з уст найвищих тамтешніх кіл долинали просякнуті шовіністичною жовцю характеристики українському народу, які підхоплювались доморощеними москвофілами:

“Малороссияне всегда были племенем и никогда не были народом”, “Малороссияне образовались в общину людей, которые считали себя рожденными для того, чтобы резать

других”, “Невозможность политического существования для Малороссии состояла в неспособности к нравственному движению и развитию характера малороссов” [2].

І сьогодні на подібні твердження не скупиться на нашу адресу північна сусідка, визначаючи нас для настороженого до України Заходу антисемітами, ляхофобами тощо. Проте варто нагадати один наказ Катерини II, який став немов заповітом усіх руських урядів. Ось він: “Секретна інформація Катерини II до князя А.М.В’яземського, президента сенату, міністра юстиції й т.п.1764 рік (треба [цей документ – М.К.] знищити)”.

“Думка, що вони (малороси) є нація абсолютно відмінна від нашої, є аморальна...Боріться з їхніми фальшивими, непристойними республіканськими ідеями.

Малоросія, Лівонія й Фінляндія суть провінції, які управляються своїми власними законами, що були їм забезпечені; було б дуже нетактовно скасувати їх усі відразу; було б більш ніж помилкою, я сказала б справжньою глупотою, називати їх чужинцями й поводитись з ними як з такими...треба примусити їх самим делікатним способом зрусифікуватись” (“Архів Сенату”, т.102, с.406)” [3]. Так ось цей заповіт ретельно, в дрібниціх зовсім не “делікатно”, а наполегливо насаджувався в життя і на початку і в продовж 20-го століття.

“Захопивши владу, руські (чит. Російські – М.К.) соціалісти складають Уряд української соціалістичної Республіки й знов....він виходить не українським, а руським” [3].... Створивши російський уряд, реакційна буржуазія, зрозуміло, не могла виконувати державотворчу роботу українською мовою. Тому українську мову, як мову української держави, скасовують і вводять “рівноправність” двох мов – російської і української. Фактично вводиться мова російська, її використовують у діловодстві, нею говорять усі члени уряду, українська ж висмиюється й називається “собачою” [3].

Те саме робить російський совітський Уряд Української Республіки.

Комісар головної військової санітарної Управи пише листа (№ 3453, 10 лютого) до Комісара Головного Інтендантського Управління. Пише мовою української держави, тобто по-українськи. Ад’ютант начальника гарнізону м.Кієва кладе на цьому листі таку резолюцію:

“Комиссару. В советской России пишут только русским языком, расходовать народные деньги не разрешается для найма переводчиков. Прошу писать по-русски. Ад’ютант. (підпис)” [3].

Наведемо ще один неоднозначний приклад “рівноправності”:

“Из Харькова № 1077, 30, 18, 17, 24. Циркулярно.

Завгубпочтель Харьковь, Киев, Екатеринослав, Полтава, Чернигов и Испот Харьков, Киев.

Предлагаю дать распоряжения соответствующим учреждениям, чтобы все делопроизводство и служебные сношения велись исключительно на русском языке.

№ 1362. Завпотель Украины Кролевецкий” [3].

Так само: голова Українського Совітського Уряду робить свою декларацію в Раді робітничих депутатів (13 лютого) і заявляє: “Декретування української мови яко мови державної є реакційним заходом. Кому це потрібно? Тій імпровізованій інтелігенції та бюрократії, яка творилася самостійною Україною?”. І тут же наводить лист якогось українця селянина, в якому селянин признає себе “русским”. На підставі цього неперевершеного аргументу впровадження української мови як державної вважається реакційним вчинком, або, як казала імператриця Катерина, “аморальним”. І далі він заявляє: от же я, голова українського уряду, а по-українськи ні слова не вмію й сам я є румунський інтернаціоналіст. Таких прикладів можна навести чимало.

Був ще один засіб боротьби з українським відродженням – москвофіли. Москвофільство сформувалося після 1848 року в середовищі православного духовенства Галичини, яка до того існувала як релікт давнини і у суспільному житті була цілком пасивною. Ця організація не тільки агітувала галичан “повернутись до віри предків” – православ'я, але й переконувала їх, що ніякі вони не українці, а ... росіяни, що справжня їх мова й культура – російські, а тому необхідно їм змагати до того, щоб жити під батьківською опікою православного російського царя [4].

Цю діяльність надійно прикривали перед австрійським урядом, місцевим чиновництвом, переважно польським, оскільки вона була на руку польським шовіністам: вона ослаблювала їх головного противника – українську церкву. Москвофіли були надійним помічником російських властей, що стало очевидним під час окупації Галичини в 1915 році, коли заарештували та вивезли в Росію 15 тисяч галичан, переважно інтелігентів (серед них – 400 осіб духовенства на чолі з митрополитом А.Шептицьким). Відступаючи тоді, російські війська кинули чимало військового спорядження і майна (нічим було вивезти). Проте, знайшлося місце для москвофільських родин, які були евакуйовані вглиб Росії, і діти яких вчилися в гімназіях – як, наприклад, Ярослав Галан чи Олександр Гаврилук...

“Коли в 1918 році банди Муравйова прийшли на територію України і дійшли до Києва, багатьох людей було розстріляно тільки за те, що вони розмовляли українською мовою” – пише до редакції газети НАЧАЛО (№ 3/7 2001, – орган УПЦ МП, Дніпропетровськ) С.Дорошенко з Одеської області.

Цитуємо далі. “...Ваша газета виходить російською мовою... А що ж випускається для українців? Чи може Ви думаєте, що українці повинні знати російську мову? А чому тоді росіяни не повинні знати українську мову? Адже в Біблії сказано: “*і як хочете, щоб з вами поступали люди, так і ви поступайте з ними*” (Лк. 6,31). Українці чи добровільно, чи примусово знають російську мову, а Росіяни не тільки в Росії, а навіть на Україні не тільки не знають, а навіть не хочуть розуміти українську мову”... “Ще Сталін ... в грудні 1932 року підписав розпорядження про те, щоб *буржуазно-націоналістичні елементи виселити з території України, а все діловодство перевести з української мови на російську...*”.

“Чому тепер український народ у себе в межах України не може читати, часом навіть чути проповіді в храмі своєю мовою?...”. І далі продовжує. “...Тепер Московська Патріархія намагається заставити українців вчити і не забувати російську мову”.

На ці та багато інших порушених п. С.Дорошенком питань відповів настоятель храму Святого Равноапостольного князя Владимира священник Георгий Вольховский у статті “Сднаймося, бо ми того варті !” на сторінках згаданого вище часопису. Суть його відповіді така:

“Мы глубоко уверены, что традиции, духовность, культура, в том числе и *разговорный язык* (виділено М.К.), который пытаются сейчас возродить в Украине, имеют свои корни и свою основу. И эта основа – *Православие*.... И в реализации ее для нас кажется наиболее важным не то, на каком языке благовествуется, а то, что благовествуется...Пошлость и матерщина, доставшиеся нам в наследство одинаково мерзко звучат как на украинском, так и русском языках...

И, наверное, не только наша вина в том, что со временем и говорить, и думать мы стали по-русски. Но тем более нет желания поступать так, как поступали те, кто навязывал русский язык. Если я стану своим прихожанам (а они говорят и думают по-русски *–яке глибоке переконання* – вид. М.К.) навязывать что бы то ни было, включая и язык, то уподоблюсь и буду продовжувачем справи комуністів”.

Батьюшка зробив відкриття, що тепер хтось намагається відродити в Україні *розмовну мову*, і що в основі її лежить московське *Православие*, якому не байдуже якою мовою проповідувати й спілкуватись з *прихожанами*, тільки не українською.

У них (батьюшок) немає бажання поступати так, як поступали ті, що нав'язували на Україні російську мову, бо *уподобляться* і будуть *продовжувати справу комуністів*.

Наші роздуми завершимо словами М.Грушевського:

“Україна не може далі йти старими стежками – ні тими, якими її волікло силоміць насильницьке московське правительство, ні протоптаними слідами буржуазних держав Заходу. Перше урвалось, дякувати Богові!, – але ми мусимо ще сильно скріпитись, щоб захистити себе від його повороту, для котрого працюватимуть і силкуватимуться ще довго різні елементи й сили, ворожі нашій державній окремішності, і виступаючи чи то під явними гаслами зломлення нашого національного життя, чи то під більш невинними окликами... всеросійської федерації?”.

Українська мова має вижити і в теперішніх непростих умовах посиленого зросійщення в державі Україна й увійти в усі сфери суспільного життя. Усе в руках наших сучасників.

1. Грушевський Михайло. *Хто такі українці і чого вони хочуть*. – К.: Т-во “Знання” України, 1991.–240с. 2 *Нарис Історії “Просвіти”* / Іваничук Р., Комаринець Т., Мельник І., Середяк А – Львів – Краків – Париж: Просвіта, – 1993. – 232с. 3. *Відродження нації ч.ІІІ. (Історія української революції [марець 1917р. – грудень 1919р.] / Винниченко В. Київ – Відень. 1920. 4. Іванишин В.П. Українська церква і процес національного відродження / Дрогобич. – 1990. – 42с.*

Антоніна Григораш

Національний педагогічний університет ім. М.П.Драгоманова, м.Київ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНОГО ХАРАКТЕРУ ЯК НЕВІД’ЄМНА ЧАСТИНА ПУБЛІЦИСТИЧНОГО СТИЛЮ

(на матеріалі преси України 90-х років)

© Антоніна Григораш, 2002

Стаття присвячена проблемі використання суспільно-політичних термінів фразеологічного характеру у сучасній публіцистиці. Акцентується увага на певному розширенні функцій термінів такого типу: специфіка сучасних газетних контекстів виявляється у наданні суспільно-політичним термінам фразеологічного характеру того чи іншого стилістичного забарвлення, а також у появі у них нових відтінків значення.

This article is devoted to the demonstration of certain problems associated with the functioning of social-political terminology of phraseology origin in a publicist text. Attention is drawn to the stylistic and expressive qualities of the terms. The article under revue examines the way newspaper texts reflect important developments taking place in the language within our modern society.

Вибір мови засобів масової інформації може бути обумовлений тим, що у ньому найбільш об’ємно відображається стан сучасної української мови на тому чи іншому синхронічному часовому відрізку. Мова газет значно мобільніше, ніж мова інших жанрів, реагує на нові явища дійсності в галузях політики, науки, культури та інших, на будь-які